

Type of Article: Research

Necessity of public military preparation from the point of view of jurisprudence Emphasizing the view of the great authorities of Taqlid

Mojtaba Faegh^{1*}, Mohammad Roshan², Gholamreza Rahimipour³

Received: 2024/02/07

PP: 175-196

Accepted: 2024/06/09

Abstract

General military readiness is one of the most important military requirements of any country that is considered by governments and is raised in macro policies. This issue has been considered one of the most important concerns of the country's military forces due to its audience in various historical periods of the Islamic society of Iran. For this reason, addressing the theoretical dimension of the issue and creating the necessary ideological background in different strata is an important principle that justifies the necessity of research in this field. With the formation of the Islamic government in the country, research on general military readiness in authentic Islamic sources and dynamic Shiite jurisprudence as an ideological and ideological support for convincing different strata of the people of Islamic Iran is an undeniable principle that has been considered by competent military authorities. The purpose of this research is to examine and analyze the views of early jurists and the opinions of great religious authorities on the necessity of general military readiness. The most important issue facing the research is whether universal military readiness is necessary and obligatory from the perspective of jurists and religious authorities. In the current research, which is organized in a descriptive-analytical method, a jurisprudential study has been conducted on universal military readiness. In addition to identifying the jurisprudential perspective, the views of Imam Khomeini on the research issue were collected and a questionnaire was compiled. The expert opinions of three of the current great religious authorities were also received and mentioned in the research findings, and their opinions were also examined based on their written works. In Twelver Shiite jurisprudence, universal military readiness has been proposed as a necessity, and the opinions of jurists and religious authorities also indicate the necessity of this matter.

KeyWords: General military readiness, jurisprudence, religious authorities.

Reference: Faegh, M. , Roshan, M. , & Rahimipour, G. (2024). Necessity of public military preparation from the point of view of jurisprudence Emphasizing the view of the great authorities of Taqlid. *Strategic management attitude*, 2(2), 175-196.

¹ Correspondence author: Postdoctoral Student in Family, Family Research Institute, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran: m_faegh@sbu.ac.ir

² Director of the Family Research Institute and Associate Professor, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran: m-roshan@sbu.ac.ir

³ Deputy Head of Career Support, Central Training Headquarters, General Staff of the Armed Forces, Tehran, Iran: gh_rahimi@gmail.com

نوع مقاله: پژوهشی

ضرورت آمادگی نظامی همگانی از دیدگاه فقه با تأکید بر دیدگاه مراجع عظام تقلید

مجتبی فائق^{۱*}، محمد روشن^۲، غلامرضا رحیمی پور^۳

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۰

صص: ۱۷۵-۱۹۶

دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۸

چکیده

آمادگی نظامی همگانی از مهمترین بایسته‌های نظامی هر کشوری است که توسط حکومت‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد و در سیاست‌های کلان مطرح می‌شود. این موضوع به دلیل مخاطب بودن آحاد جامعه اسلامی ایران در ادوار مختلف تاریخی، یکی از مهمترین دغدغه‌های قوای نظامی کشور به‌شمار می‌آمده است. به همین دلیل پرداختن به بُعد نظری موضوع و ایجاد زمینه اعتقادی لازم در اقشار مختلف، اصل مهمی است که ضرورت تحقیق در این زمینه را توجیه می‌کند. با شکل‌گیری حکومت اسلامی در کشور، پژوهش درباره آمادگی نظامی همگانی در منابع اصیل اسلامی و فقه پویای شیعی به‌عنوان پشتوانه ایدئولوژیک و اعتقادی برای متقاعد کردن اقشار مختلف مردم ایران اسلامی، اصلی انکارناپذیر است که توسط مراجع نظامی ذی‌صلاح مدنظر قرار گرفته است. هدف این تحقیق، بررسی و تحلیل دیدگاه فقهای متقدم و نظرات مراجع عظام تقلید درباره ضرورت آمادگی نظامی همگانی است. مهمترین مسئله پیش‌روی تحقیق آن است که آیا آمادگی نظامی همگانی از منظر فقها و مراجع تقلید، ضرورت و الزام دارد؟ در پژوهش کنونی که به روش توصیفی-تحلیلی سامان یافته، به بررسی فقهی پیرامون آمادگی نظامی همگانی پرداخته شده است. افزون بر شناسایی دیدگاه فقهی، نظرات امام خمینی (رحمه الله علیه) درباره مسئله تحقیق، احصاء شده و پرسش‌نامه‌ای تدوین و نظرات تخصصی سه تن از مراجع عظام تقلید کنونی نیز دریافت و در یافته‌های پژوهش ذکر شد و آراء ایشان هم براساس آثار تألیفیشان مورد مذاقه قرار گرفت. در فقه شیعه دوازده امامی، آمادگی نظامی همگانی به‌عنوان یک ضرورت مطرح شده است و آراء فقها و مراجع عظام تقلید نیز بر وجوب این امر دلالت می‌کند.

کلیدواژه‌ها: آمادگی نظامی همگانی، فقه، مراجع تقلید.

استناددهی (APA): فائق، مجتبی، روشن، محمد، و رحیمی پور، غلامرضا (۱۴۰۳). ضرورت آمادگی نظامی همگانی از دیدگاه فقه با تأکید بر دیدگاه مراجع عظام تقلید. فصلنامه نگرش مدیریت راهبردی، ۲(۲)، ۱۷۵-۱۹۶.

۱. دانشجوی پست‌دکتری خانواده، پژوهشکده خانواده، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول): m_faegh@sbu.ac.ir

۲. رئیس پژوهشکده خانواده و دانشیار دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران: m-roshan@sbu.ac.ir

۳. معاون حمایت شغلی قرارگاه مرکزی مهارت‌آموزی ستاد کل نیروهای مسلح، تهران، ایران: gh_rahimi@gmail.com

ضرورت آمادگی نظامی همگانی، یکی از مهمترین دغدغه‌های امنیتی کشور است. واکاوی دیدگاه‌های اصیل اسلامی به‌عنوان پشتوانه ایدئولوژیک این مسئله، ضروری است؛ بنابراین بررسی دیدگاه فقها به عنوان یکی از منابع دینی درباره لزوم آمادگی نظامی همگانی در پژوهش کنونی مطمح نظر قرار گرفته است. به دلیل جایگاه ویژه این موضوع برای جوانان و لزوم توجیه عقیدتی آنها، لزوم تحقیق در این حوزه توجیه می‌شود. با توجه به ضرورت تقلید در فروع و موضوعات مستحدثه و اینکه لازم است بسیاری از مسائل تخصصی و روز جامعه از منظر فقهی و دیدگاه مراجع تقلید مورد پژوهش و مذاقه قرار گیرد، از این رو در این پژوهش پس از بررسی و تحلیل دیدگاه فقهای شیعه، پرسش‌های تخصصی پیرامون موضوع طرح و از محضر سه تن از مراجع عظام تقلید استفتاء شد. چگونگی ایجاد آمادگی اعم از مدت دوره، شکل و سیاق و الزامات و مقدمات آن به این تحقیق مربوط نیست و نیازمند تحقیقات تخصصی و جامع دیگری است که بیشتر ناظر بر مباحث نظامی و حکومتی است.

مهمترین پرسش‌هایی که در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود، عبارتست از:

آیا لزوم آمادگی نظامی همگانی در منابع فقهی شیعه مطرح شده است؟

دیدگاه امام خمینی (رحمه الله علیه) درباره آمادگی نظامی همگانی و ضرورت آن چیست؟

نظر مراجع عظام تقلید کنونی، درباره آمادگی نظامی در شرایط کنونی کشور چیست؟ یکی از مهمترین نیازهای اجتماع انسانی، امنیت است. امنیت پایدار و لزوم آمادگی برای مقابله با تهدیدات دشمن از وظایف حکومت هاست که حفظ آرامش در جامعه را تضمین می‌کند. در تعالیم اسلامی بر این نیاز بشری تأکید شده و حکومت اسلامی نیز ملزم به فراهم کردن بستر مناسب برای تحقق این نیاز اساسی است. ابزارهای مهم برای تأمین امنیت در جامعه، دارای دو رکن انسانی و تسلیحاتی است (فائق، ۲۰۱۴: ۱۴۷). از این دو رکن، آنچه مهمتر است، اصل نیروی انسانی است که در واقع نقش پردازش گر و قوای متفکر امنیتی - نظامی را برعهده دارد و افزون بر حضور فیزیکی، در چگونگی استفاده و به‌کارگیری تسلیحات، تأثیری بسزا دارد. تأمین و آموزش نیروی انسانی، یکی از نیازهای اجتناب‌ناپذیر قوای نظامی است که این موضوع در تعالیم اسلامی به ویژه در فقه مورد

تأکید قرار گرفته است (فائق و رحیمی پور، ۲۰۲۳: ۱۱۵). یکی از مسائل و دغدغه‌های نسل جوان که جامعه هدف نیروی انسانی هستند، چرایی لزوم آمادگی نظامی همگانی و اکاوی تخصصی این مسئله از منظر نظامی و ایدئولوژیک است. از این رو پرداختن به آن و بررسی و تحلیل رویکرد منابع اسلامی اعم از قرآن و روایات، از ضرورت‌های پژوهشی است.

در منابع فقهی بر لزوم نظامی‌گری تأکید شده و ذیل عنوان «جهاد» که بیشتر ناظر بر شرایط جهاد است، نکات فراوانی مطرح شده است. بررسی دیدگاه فقهای متقدم و نظرات امام خمینی (رحمه الله علیه) و سه تن از مراجع عظام تقلید، ملاک پژوهش کنونی است.

پیشینه و مبانی نظری

پیشینه

در حوزه مربوط به موضوع پژوهش، آثار و مقالاتی، نگارش شده که از مهمترین آنها، می‌توان به کتاب‌های فقه و امنیت: امنیت پژوهی در تراث فقه شیعه نوشته محمداسماعیل نباتیان؛ مرجع امنیت در فقه امامیه و حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران نوشته هادی حاجزاده و فلسفه جهاد و دفاع در اسلام (با رویکرد انتقادی به اندیشه‌های دفاعی غرب) نوشته اسحاق طاهری، عبدالحسین خسروپناه و حمید نگارش و مقالات: مؤلفه‌های آمادگی دفاعی فرماندهی و مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه با تأکید بر سرمایه انسانی، نوشته علینقی لزگی، محمد صافحیان و رسول جعفری و تبیین نظام‌مند اندیشه دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا (حفظه الله تعالی) نوشته حسین مهدیان و جلال ترکاشوند، اشاره کرد. در همه این آثار بر جایگاه دفاعی و ضرورت آمادگی دفاعی تأکید شده است، اما به لزوم آمادگی نظامی همگانی، توجه نشده است. در پژوهش کنونی، ضرورت آمادگی نظامی همگانی مدنظر قرار گرفته و دیدگاه فقهای متقدم از قرن نهم هجری تا زمان حاضر و از معاصرین نظرات امام خمینی (ره) و سه تن از مراجع عظام تقلید آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی، آیت‌الله حسین نوری همدانی و آیت‌الله عبدالله جوادی آملی، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

مبانی نظری

ضرورت به معنای نیاز و حاجت، اجبار و الزام است که در پژوهش کنونی هم همین معنای الزام مدنظر است (عمید، ۱۳۷۵: ۵۰۵).

آمادگی یعنی تدارک و تمهید (همان: ۱۰۶) که این آمادگی تقسیم‌بندی‌های گوناگونی دارد که از جمله آن نظامی، اقتصادی، اجتماعی و ... است.

از بررسی مفهوم آمادگی نظامی همگانی در مباحث فقهی، اینگونه به دست می‌آید که یک آیه محوریّت دارد و آن، آیه ۶۰ سوره انفال است و براساس آن، واژه های «إعداد» و «استطاعت» در متون فقهی مطمح نظر قرار گرفته است. «إعداد» مصدر باب «إفعال» از

ریشه «عَدَّ» به معنای حاضر کردن و مهیا کردن است (فراهیدی، بی تا: ۷۹؛ زمخشری، ۱۳۸۶: ۲۰۱؛ ابن منظور، بی تا: ۲۸۴؛ فیومی، بی تا: ۳۹۶؛ فیروزآبادی، بی تا: ۴۳۳؛ مدنی، ۱۳۸۴: ۷۱ و مهنا، بی تا: ۱۴۴). برخی از لغت‌شناسان معتقدند: اصل و ریشه واژه «عَدَّ»، شمردن و «اعداد»، تهیّه کردن است و از این دو اصل، فروعی مشتق می‌شود.

الف. «العدّة» به معنای شمردن چیزی است و اگر گفته می‌شود «عَدَدْتُ الشَّيْءَ» یعنی آن را شمردم.

ب. «الشيء معدود» به معنای چیز کم و شمرده شده است و «عديد» به مفهوم کثرت و زیادی است.

ج. «عدد» به معنای مقداری است که شمرده می‌شود.

د. «عُدّه» به معنای پس‌انداز برای آینده است.

ه. «عِدّه»: از- عدّ- یعنی روزها و ماه‌ها و گروه معین (ابن فارس، بی تا: ۲۹).

همان‌گونه که در طبقه‌بندی یادشده ذکر شد، از این ریشه دو واژه بسیار مصطلح است: یکی «عِدّة» به معنای شیء شمرده شده یا گروه است که جمع آن «عِدَد» می‌باشد و دیگری «عُدّه» به معنای آنچه که برای حوادث روزگار از اموال و تسلیحات، ذخیره و آماده شده است که جمع آن «عُدَد» می‌باشد (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۰۰؛ ابن منظور، بی تا: ۲۸۴ و جوهری، بی تا: ۵۰۶).

از بررسی آراء و نظرات لغت‌شناسان به دست می‌آید که «إعداد»، از واژه «عُدّه» گرفته شده و به طور کلی ناظر بر هرگونه آمادگی و مهیا شدن برای آینده است. دومین واژه «إستطاعه» است. این کلمه مصدر باب «إستفعال» از ریشه «طوع» به معنای توانایی و

قدرت است (ابن سیده، بی تا: ۳۱۲؛ زبیدی، بی تا: ۳۲۹ و ابوجیب، بی تا: ۲۳۴). برخی لغویون معتقدند: «استطاعه» آن چیزی است که وجود حالات فعل را به وقوع می‌رساند و فعل و کار هم از استطاعت و توانائی صادر می‌شود. درحقیقت «استطاعه» اسمی است برای معانی و مفاهیمی که انسان به وسیله آن، اراده خود را از ایجاد فعل ممکن می‌سازد و آنچه را می‌خواهد، انجام می‌دهد که بر چهار اصل استوار است:

۱. زیرساخت و سرنوشت مخصوص در انسان، که فاعل و انجام‌دهنده کار است.

۲. تصوّر و در نظر گرفتن فعل و کاری که بایستی انجام شود.

۳. ماده و جسمی که تأثیرش را بپذیرد.

۴. وجود ابزار و آلتی که فعل با آن ابزار انجام شود (راغب، بی تا: ۵۳۰).

پس «استطاعه» به معنای فراهم آمدن همه مقدمات لازم برای تحقق فعل است (مصطفوی، ۱۴۲۶ق: ۱۴۰) که از آن به توانایی تعبیر می‌شود.

فقه در لغت، به معنای دانستن و فهمیدن است (ابن فارس، بی تا: ۴۴۲؛ جوهری، بی تا: ۲۲۴۳ و فیروزآبادی، بی تا: ۲۸۹)، به عبارتی به معنای درک کردن چیزهای مخفی نیز آمده است (عبدالناصر، بی تا: ۹). در مفردات راغب، آن را پی بردن از معلومات حاضر به معلومات غایب معنا کرده است (راغب، بی تا: ۶۴۲).

درمجموع از بررسی اقوال لغت‌شناسان اینگونه دریافت می‌شود که فقه به معنای مطلق فهم و ادراک و دانش، علم به چیزی، درک و فهم آن چیز، دانستن، درک اشیاء مخفی، فهم اشیاء دقیق، درک منظور و هدف گوینده، فهم دقیق مسائل نظری و پی بردن از معلومات حاضر به معلومات غایب به کار رفته است (گرجی، ۱۳۷۷؛ شهابی، ۱۳۷۵: ۳۰؛ نوری، ۱۳۷۸: ۷ و جناتی، ۱۳۷۴: ۳).

در شریعت اسلام، هر قانون الهی، «حکم» نامیده می‌شود (مطهری، بی تا: ۵۴).

هر حکم، مشخص‌کننده وظیفه‌ای است که خداوند متعال در مورد هر یک از کارهای بندگان، از آنها انتظار دارد. هدف این احکام، این است که انسان عمل خاصی را در خارج انجام دهد یا ترک کند یا اینکه نسبت به ترک یا انجام آن مخیر باشد و منظور از «علم فقه»، علم یافتن به احکام شرعی از راه‌های اثبات‌کننده آن است (جمال‌الدین، ۱۳۶۵: ۲۶). به عبارت دیگر، فقه، دانستن احکام شریعت از راه استدلال و برهان است (گرجی، ۱۳۷۷: ۷).

مرجع تقلید، مجتهدی است که تعدادی از شیعیان از او تقلید می‌کنند، یعنی اعمال دینی خود را براساس نظریات فقهی و فتاوی آن مجتهد انجام می‌دهند (فتح‌الله‌پور، ۱۳۸۳: ۱۴۹). این‌گونه پیروی کردن از یک عالم دینی، تقلید نامیده می‌شود (طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹ق: ۴)

در پژوهش کنونی، ضرورت یعنی الزام و آمادگی هم ناظر بر وجه نظامی آن است؛ فقه همان «علم فقه» یعنی علم یافتن احکام شرعی با استفاده از براهین و استدلال است و مراجع تقلید هم که در ادبیات نظری تبیین شد.

آنچه در بررسی فقهی این موضوع مهم است، بررسی کتب فقهی متقدم در موضوع لزوم آمادگی نظامی همگانی و توان بازدارندگی حکومت اسلامی است که مورد تأکید قرار گرفته است. از این رو در پژوهش کنونی، منابع فقهی از قرن نهم هجری بررسی شده (فاضل، ۱۴۱۹ق: ۳۸۹) و در پایان، فتاوی سه تن از مراجع در قالب پرسش‌نامه (استفتاء) ارائه شده است.

روش‌شناسی

در پژوهش کنونی که به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و نرم‌افزارهای قرآنی از جمله جامع التفاسیر، جامع الاحادیث و ... نور سامان یافته، به بررسی آراء فقهای شیعه پیرامون آمادگی نظامی همگانی پرداخته شده است.

با توجه به اینکه یکی از مهمترین وجوه تمایز و پویایی مکتب تشیع، فقه روزآمد و کارآمد آن است، تحقیق درباره دیدگاه فقهی شیعه و فتاوی مراجع عظام تقلید درباره آمادگی نظامی همگانی، ضروری است.

در پژوهش کنونی، پس از بررسی اجمالی دیدگاه فقهای شیعه، فتاوی سه تن از مراجع عظام تقلید در قالب پژوهشی میدانی و با طرح استفتاء و پرسش‌نامه، دریافت شد تا در تحلیل و ارائه نتایج مطلوب به کار گرفته شود. افزون بر آن، دیدگاه‌های امام خمینی (ره) و سه مرجع عظام تقلید، براساس اقوالشان در آثاری که از ایشان رسیده، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

آمادگی نظامی همگانی از دیدگاه فقه شیعه

برای دریافتن دیدگاه فقهای امامیه درباره آمادگی نظامی عمومی لازم است به آثار رسیده از ایشان در ادوار گذشته تاکنون رجوع شود. در رابطه با این موضوع در نظر داشتن دو نکته ضروری است: یکی اینکه در کتاب‌های فقهی، بحث آمادگی نظامی به طور عام چه جایگاهی دارد؟ و دیگری اینکه با در نظر گرفتن شرایط ویژه برقراری حکومت اسلامی و بایسته‌های آن، دیدگاه فقها پیرامون این موضوع چیست؟

در قرن نهم هجری قمری، فقیه عالیقدر مقداد بن عبدالله سیوری حلی در کتابش ذیل آیه ۶۰ سوره انفال، درباره مراقبت از مرزهای اسلامی به نقل نظر شیخ طوسی (رحمه الله علیه) پرداخته و می‌گوید که این اصل به شرایط جهاد مربوط نیست، ولی شیخ طوسی (رحمه الله علیه)، این مراقبت را منوط به حضور امام معصوم (علیه السلام) دانسته و از این امر در دوران غیبت منع کرده است. مؤلف خود پس از نقل این نظر شیخ طوسی (رحمه الله علیه) می‌گوید: بهتر جواز «مربطه» است، چون مربوطه جهاد نیست که مشروط به وجود امام (علیه السلام) بوده باشد، بلکه پاسداری از مرزهاست و این امر بر تمام مسلمانان واجب کفایی است (فاضل، ۱۴۱۹ق: ۳۸۹).

سیدامیر ابوالفتوح حسینی جرجانی، فقیه قرن دهم هجری، آمادگی نظامی را امری مستحب یا واجب بر حسب شرایط دانسته که در همه زمان‌ها اعم از دوران غیبت و غیر آن صادق است (جرجانی، ۱۴۰۴ق: ۸۳-۸۲).

فقیه عالیقدر محمدباقر بهبهانی در کتاب «حاشیه مجمع الفائدة و البرهان» بیان می‌کند که آموزش نظامی مباح، بلکه بر همگان واجب است (بهبهانی، ۱۴۱۷ق: ۵۳۳).

علامه جعفر کاشف الغطاء (رحمه الله علیه) در کتابش ذیل فصلی با عنوان لزوم آمادگی و فراهم آوردن اسباب جهاد بر واجب کفایی بودن آمادگی نظامی تأکید کرده است و معتقد است: همانگونه که وضو به عنوان مقدمه نماز، امری واجب است، آمادگی نظامی نیز به عنوان مقدمه جهاد ضروری است (کاشف الغطاء، بی تا: ۴۰۷-۴۰۵).

آیت‌الله سیدمحمد صدر در کتاب ماوراء الفقه ذیل آیه ۶۰ انفال آورده که فراهم کردن مقدمات جنگی و آمادگی نظامی بر همگان به اندازه توانایی و قدرتشان واجب است (صدر، ۱۴۲۰ق: ۳۹۹-۳۹۸).

از منابع فقهی معتبر، «دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولۃ الاسلامیة» است که به موضوع حکومت اسلامی در دوران غیبت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و احکام و بایسته‌های آن پرداخته است. الگوی ارائه شده در این کتاب بر جایگاه ولی فقیه جامع‌الشرایط به‌عنوان حاکم جامعه اسلامی تأکید می‌کند. یکی از مباحث مهم در کتاب، ضرورت تشکیل قوای نظامی سازمانی مستقل در حکومت اسلامی است. مؤلف ذیل این عنوان به موضوع خدمت سربازی اجباری و آمادگی نظامی همگانی پرداخته است و این مسئله را براساس جایگاه ولی فقیه و شرایط حکومتی در عصر کنونی، یک ضرورت دانسته است. پس از دیدگاه فقهی، آنچه توجیه‌کننده وجه اجبار خدمت وظیفه عمومی است، جایگاه ولی فقیه در حکومت اسلامی است. (منتظری، ۱۴۰۹ق: ۷۶۳-۷۵۶).

در دیگر آثار فقهی معاصر که پس از شکل‌گیری جمهوری اسلامی ایران تألیف شده است، نیز بر اصالت ضرورت خدمت وظیفه عمومی در حکومت اسلامی تحت نظارت ولی فقیه تأکید شده است (آصفی، ۱۴۲۶ق: ۱۹۵؛ سبحانی، سلسله المسائل الفقهیه: ۹۴ و جمعی از محققان، ۱۴۲۸ق: ۳۶۳-۳۵۹) از جمله آیت‌الله جعفر سبحانی در کتاب «الاعتصام بالکتاب و السنه» می‌نویسد که لزوم سربازی اجباری در اسلام، اصلی ثابت نیست که تغییرپذیر نباشد، بلکه براساس مقتضیات و شرایط زمانی متفاوت است؛ چنانکه امروزه در بیشتر کشورها، ضرورت سربازی از امور اصلی نظامی به‌شمار می‌آید (سبحانی، الاعتصام بالکتاب و السنه: ۲۰۳ و همو، سلسله المسائل الفقهیه: ۹۴). پس براساس دیدگاه فقه‌های شیعه در دوران حاکمیت اسلامی با تشخیص ولی فقیه جامع‌الشرایط، خدمت وظیفه عمومی، قسمی از قانون بوده و از حکم و جوب کفایی به جوب عینی تغییر می‌یابد.

آمادگی نظامی همگانی از دیدگاه مراجع عظام تقلید

برای شناسایی دیدگاه مراجع عظام تقلید درباره موضوع خدمت وظیفه و آمادگی نظامی همگانی، نخست شایسته است که بیانات بنیانگذار فقید انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) مورد بررسی قرار گیرد.

دیدگاه امام خمینی (رحمه الله علیه) درباره ضرورت آمادگی نظامی همگانی رهبر کبیر انقلاب (رحمه الله علیه) در جایگاه‌های مختلف بر لزوم آمادگی نظامی همگانی تأکید کرده است، از جمله ایشان درباره لزوم آمادگی نظامی همگانی، فرموده است:

«مملکت اسلامی باید همه‌اش نظامی باشد و ... همه جا باید این طور بشود که یک مملکتی که بیست میلیون جوان دارد، باید بیست میلیون تفنگ‌دار داشته باشد و بیست میلیون ارتش داشته باشد و یک چنین مملکتی، آسیب‌پذیر نیست» (خمینی (امام)، ۱۳۷۰ش: ۲۳۹). پس در بیان بنیانگذار انقلاب، آمادگی نظامی همگانی یک ضرورت برای مصون‌سازی کشور در برابر آسیب‌هاست. در فراز دیگری از بیانات امام امت، بر لزوم انتقال تجارب نظامی به نسل جوان که طلایه‌داران قوای نظامی کشور هستند، تأکید شده است. امام فرموده است:

«... باید بزرگترین توجه ما به بازسازی نیروها و استعدادها و انتقال تجارب نظامی به کلیه آحاد ملت و مدافعان انقلاب باشد» (همان: ۱۹).

یکی از ابتکارات امام راحل (ره) در تبیین ضرورت آمادگی نظامی همگانی، ارائه الگوی بسیج بیست میلیونی بود. کشوری که در آن زمان بیست میلیون جمعیت داشت، بیست میلیون هم نیرو و قوای نظامی داشت. امام امت در تبیین این اصل فرموده است: «ارتش بیست میلیونی و بسیج عمومی که با سازماندهی خود ملت مجهز می‌شود، آماده فداکاری در راه اسلام و کشور است ... امروز ملت ما در کمک به اداره کشور و سازماندهی آن مهیا و فعال‌اند» (همان: ۸۲).

افزون بر این موارد، در بیانی صریح از امام (ره) بر لزوم تقویت آمادگی نظامی همگانی در همه شرایط تأکید شده است:

«من به‌عنوان فرماندهی کل قوا به مسئولان و تصمیم‌گیرندگان نیز دستور می‌دهم که در هیچ شرایطی، از تقویت نیروهای مسلح و بالا بردن آموزش‌های عقیدتی و نظامی و توسعه تخصص‌های لازم و خصوصاً حرکت به طرف خودکفایی نظامی غفلت نکنند و این کشور را برای دفاع از ارزش‌های اسلام ناب و محرومین و مستضعفین جهان در آمادگی کامل نگهدارند و مبادا توجه به برنامه‌های دیگر، موجب غفلت از این امر حیاتی گردد

که مطمئناً غفلت از تقویت بنیه دفاعی کشور، طمع تهاجم و تجاوز بیگانگان و نهایتاً تحمیل جنگ‌ها و توطئه‌ها را به دنبال می‌آورد» (همان: ۱۱۸).

افزون بر دیدگاه ایجابی حضرت امام (ره) درباره ضرورت آمادگی نظامی در هر شرایطی، ایشان بر لزوم آمادگی و آموزش نظامی در شرایط ویژه که کشور مورد هجوم واقع می‌شود، نیز تأکید می‌کنند. امام (ره) درباره فرهنگ تربیت مجاهد مقابل کفار فرموده است:

«اسلام رزمنده می‌خواهد، جنگجو می‌خواهد در مقابل کفار، در مقابل آنهایی که هجوم می‌کنند به مملکت ما، اسلام مجاهد می‌خواهد درست کند، نمی‌خواهد یک نفر آدم عیاش درست کند» (خمینی (امام)، ۱۳۷۰ش: ۷۴).

بیانات امام خمینی (رحمه الله علیه) به دو دسته کلی تقسیم می‌شود: یکی بیاناتی که به‌طور عام بر ضرورت تجهیز و آمادگی نظامی همگانی تأکید می‌کند و دیگر بیاناتی که بر لزوم دفاع، تأکید می‌کند.

امام خمینی (رحمه الله علیه) درباره لزوم ترس دشمن از آمادگی رزمی مردم مسلمان ایران فرموده است: «ما امروز که مواجه هستیم با قدرت‌های بزرگ و شیطنت‌های بزرگ، باید مهیا بشویم برای دفاع. البته این احتمال بسیار کم است که ما یک‌وقت محتاج به دفاع نظامی بشویم، برای اینکه قدرت‌های بزرگ می‌دانند که نباید حالا هجوم بیاورند، لکن هرچه احتمال کم است از باب اینکه دفاع از یک مملکت است، دفاع از اسلام است، این محتمل، بزرگ است از این جهت ما باید مهیا بشویم. مهیا شدن یکی این است که با قوه، چه قوه افرادی و چه قوای دیگر، باید مهیا بشوند، چنانچه قرآن کریم دستور داده است و مهیا شدنمان هم به طوری باشد که با این مهیا شدن بترسند، آنهایی که بنای هجمه دارند، دشمنانمان بترسند از قوه شما. اگر بنا شد که در یک کشور سی و چند میلیونی، بیست میلیون قیام کنند، برای اینکه مهیا کنند خودشان را از برای دفاع، ولو آن تتمه هم در وقتی که مقتضی شد و محتاج به دفاع شد، آنها هم باید قیام کنند، لکن حالا که می‌خواهیم مهیا بشویم، باید این بیست میلیون یعنی همه جوان‌ها، همه اشخاصی که از آنها کاری برمی‌آید، باید خودشان را مهیا کنند، آن روزی را ملاحظه کنند که یک وقت دشمن به طرفشان رو آورد، هم باید تجهیزات مهیا بشود به قدری که بترساند دشمن‌ها را و هم باید قوای افراد، قوای نظامی، قوای چریکی، قوای

پارتیزانی مهیا شود و هم قوه ایمان باید زیاد بشود ... من امیدوارم که شما هم آن چیزهایی که در نظام هست و یا در چریکی هست و یا در پارتیزانی هست و در این چیزها که هست، به شایستگی، به خوبی یاد بگیرید و هم تجهیزات به مقداری که امکان دارد برای یک مملکت، دولت فراهم کند برای موقعی که لازم است. بحمدالله ایران تجهیزات مدرن دارد، و از همه اینها بالاتر قدرت ایمان است که خودتان را تربیت کنید، تزکیه کنید، توجه به این نباشد که من با قدرت خودم می‌خواهم چه کسی را زمین بزنم و فرض کنید غلبه کنم. توجه این باشد که با قوه الهی پیش بروید، یعنی دستتان را، چشمتان را، نفستان را، همه چیزهایی که در اختیار شماست، اینها را تبدیل کنید از قوای شیطانی به قوای الهی. انسان اگر غفلت کند، قوایش قوای شیطانی است، چشمش هم شیطانی است، دستش هم شیطانی است، لکن اگر خودش را تربیت کند، همه الهی می‌شود، همه قوای شما قوه الهی می‌شود و قوه الهی غلبه خواهد کرد» (خمینی (امام)، ۱۳۷۰ ش: ۴۶-۴۴).

در این بیان درواقع فقط دفاع مدنظر نیست، بلکه امام امت لزوم آمادگی نظامی همگانی در برابر امپریالیسم جهانی را مورد تأکید قرار داده و مفهوم ارتش بیست میلیونی را در بیانات خود مورد سفارش مؤکد قرار می‌دهند.

امام (رحمة الله علیه) در فرمایشات خود بر لزوم تجهیز و آمادگی نظامی همگانی جوانان تأکید و فرمودند: «باید ملت ما جوان‌هایشان مجهز باشند به همین جهاز و علاوه بر جهاز دینی و ایمانی که دارند، مجهز به جهازهای مادی و سلاحی هم باشند و یاد گرفته باشند. اینطور نباشد که یک تفنگی که دستشان آمد، ندانند که با آن چه کنند. باید یاد بگیرند و یاد بدهند. جوان‌ها را یادشان بدهید» (همان: ۲۳۹).

افزون بر این سخنان درباره لزوم آمادگی همگانی، در کلامی دیگر از آن بزرگوار آمده است: «ملت ما باید مجهز باشند، جوان‌های ما باید تدریب کنند (آموزش نظامی ببینند)، مجهز باشند برای اینکه ما ممکن است در آتیه یک جنگ‌های طولانی‌تری داشته باشیم و برای اسلام باید جنگ بکنیم، برای اسلام باید فداکاری بکنیم» (همان: ۱۰۸).

پس در بیان امام بر جایگاه آمادگی نظامی همگانی به کرات تأکید شده، چون کشور اسلامی ایران در معرض تهدیدات متعددی است که باید با آنها مقابله شود.

گفتنی است در قاموس امام خمینی (رحمة الله علیه) از این آمادگی همگانی به بسیجی شدن ملت تعبیر شده است، چنانکه در عبارات یادشده هم مورد تأکید قرار گرفت، امام امت می‌فرماید: «ملتی که در خط اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم) و مخالف با استکبار و پول‌پرستی و تحجرگرایی و مقدس‌نمایی است، باید همه افرادش بسیجی باشند و فنون نظامی و دفاعی لازم را بدانند، چرا که در هنگامه خطر ملتی سربلند و جاوید است که اکثریت آن آمادگی لازم رزمی را داشته باشد» (همان: ۵۲).

پس از دیدگاه امام خمینی (رحمة الله علیه)، آمادگی نظامی همگانی چه در شرایط دفاع و غیر آن یک ضرورت است که باید همگان اهتمام ویژه‌ای نسبت به این امر داشته باشند و ایجاد فرهنگ و آموزش‌های بایسته نظامی ویژه جوانان، مفهومی است که در دیدگاه‌های نظامی امام (رحمة الله علیه) مطمح‌نظر قرار گرفته است.

در پژوهش کنونی، پس از تبیین دیدگاه رهبر کبیر انقلاب، امام خمینی (رحمة الله علیه)، پرسش‌نامه‌ای با عنوان «استفتائات پیرامون خدمت وظیفه عمومی» طرح شد و از دفاتر سه تن از مراجع عظام تقلید (آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی، آیت‌الله حسین نوری همدانی و آیت‌الله عبدالله جوادی آملی)، فتاوی بزرگواران گردآوری شد. البته دیدگاه این بزرگواران ذیل آثار تفسیری و حدیثی ایشان نیز در این تحقیق، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

از دفاتر مراجع عظام تقلید، ۶ پرسش به شرح زیر مطرح شد:

با توجه به تعالیم اسلام مبنی بر لزوم آمادگی نظامی و دفاع همگانی و با توجه به شرایط ویژه ایران اسلامی که هر روزه در معرض تهدیدات گوناگون داخلی و خارجی قرار دارد، از دیدگاه حضرت‌عالی خدمت وظیفه عمومی (سربازی) ضرورت دارد؟

آیا اصالت خدمت وظیفه عمومی منوط به حکومت اسلامی است؟ (آیا در حکومت‌های پادشاهی و غیراسلامی که در جوامع اسلامی برقرار است، ضرورت خدمت وظیفه عمومی به قوت خود باقی است؟)

از دیدگاه حضرت‌عالی آیا جایز است که خدمت وظیفه عمومی در حکومت اجباری باشد؟

دیدگاه حضرت‌عالی درباره شکل اجرایی خدمت سربازی در شرایط کنونی چیست؟

دیدگاه شما درباره مدت زمان خدمت وظیفه عمومی چیست؟

توصیه‌ها و پیشنهادات حضرتعالی درباره تخصصی‌سازی سربازی پس از گذراندن دوره‌های آموزشی نظامی محدود و اینکه افراد با توجه به تخصص و دانشی که کسب کرده‌اند، در ارگان‌ها و سازمان‌های مرتبط به خدمت گرفته شوند، چیست؟ دیدگاه حضرت آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی (دامت برکاته) درباره آمادگی نظامی همگانی

پاسخ دفتر آیت‌الله مکارم شیرازی (دامت برکاته) به استفتائات، به شرح زیر است:

۱. طبق مقررات قانونی لازم است.
۲. در صورتی که در حکومت‌های غیراسلامی واقعاً ضرورتی برای حفظ کشور در مقابل بیگانگان باشد، در آنجا نیز لازم است.
۳. در صورت ضرورت، مانعی ندارد.
۴. هرگاه از نظر کارشناسان این شکل لازم باشد، باید مطابق آن عمل شود.
۵. از جواب بالا معلوم شد.
۶. در صورتی که تخصصی داشته باشند یا پیدا کنند که مفید به حال جامعه اسلامی باشد، لازم است از آن بهره بگیرند.

افزون بر پاسخ‌های حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی به استفتائات مطرح‌شده، از بررسی نظرات تفسیری ایشان ذیل آیه ۶۰ سوره انفال موارد ذیل به دست می‌آید:

مفسر در تبیین آیه ۶۰ سوره انفال معتقد است که در جمله‌ای موجز یک اصل اساسی در زمینه جهاد اسلامی و حفظ موجودیت مسلمانان و مجد و عظمت و افتخارات آنان بیان شده که همان آمادگی همه‌جانبه نظامی است و تعبیر آیه به قدری وسیع است که بر هر عصر و زمان و مکانی کاملاً تطبیق می‌کند. وی کلمه «قوه» را چه کلمه پُر معنایی می‌داند، که نه تنها وسائل جنگی و سلاح‌های مدرن هر عصری را دربرمی‌گیرد، بلکه تمام نیروها و قدرتهایی را که به نوعی از انواع، در پیروزی بر دشمن اثر دارد، شامل می‌شود، اعم از نیروهای مادی و معنوی.

در ادامه مفسر با اشاره به حقیقتی معاصر این دیدگاه را که قائل است در نبردها فقط بُعد ادوات و تسلیحات جنگی، تأثیری بسزا در تعیین سرنوشت آن نبردها دارد، نقد نموده و معتقد است آنها که گمان می‌کنند راه پیروزی بر دشمن و حفظ موجودیت خویش، تنها بستگی به کمیت سلاح‌های جنگی دارد، سخت در اشتباه‌اند، زیرا در همین

میدان‌های جنگی معاصر، ملت‌هایی با نفرات و اسلحه کمتر در برابر ملت‌های نیرومندتر و با سلاحی پیشرفته‌تر پیروز شدند، مانند ملت مسلمان الجزائر در برابر دولت نیرومند فرانسه (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۲۲).

نکته بعد درباره واژه «قوه» که در تفسیر نمونه به آن پرداخته شده است، اینکه از قدرت‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی که نقش بسیار مؤثری در پیروزی بر دشمن دارد، نیز نباید غفلت کرد (همان). در روایات اسلامی، تفسیرهای گوناگونی برای این واژه آمده از جمله تیر، هرگونه اسلحه، شمشیر و سپر و رنگ کردن موها که در واقع جنبه روانی دارد، یعنی اسلام حتی رنگ موها را که به سرباز بزرگسال چهره جوان‌تری می‌دهد، تا دشمن مرعوب شود، از نظر دور نداشته است و این نشان می‌دهد که چه اندازه مفهوم «قوه» در آیه پیش‌گفته وسیع است (همان: ۲۲۳).

مفسر پس از تبیین جامعی از واژه «قوه» که بسیار قابل بحث است و اهمیت این کلمه به اثبات رسید، یک نتیجه از وضعیت نابسامان امروز مسلمانان گرفته که جای بسی افسوس است، مسلمانان با داشتن یک چنین دستور صریح و روشن، گویا همه چیز را به دست فراموشی سپرده‌اند، نه از فراهم ساختن نیروهای معنوی و روانی برای مقابله دشمن در میان آنها خبری است، و نه از نیروهای اقتصادی و فرهنگی و سیاسی و نظامی، و عجب این که با این فراموشکاری بزرگ و پشت سر انداختن چنین دستور صریح، باز خود را مسلمان دانسته و گناه عقب‌افتادگی خود را به گردن اسلام افکنده و می‌گویند اگر اسلام، آئین پیشرفت و پیروزی است، پس چرا ما مسلمان‌ها عقب افتاده‌ایم؟! حال اینکه اگر این دستور بزرگ اسلامی «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» به‌عنوان یک شعار همگانی در همه جا تبلیغ شود و مسلمانان از کوچک و بزرگ، عالم و غیرعالم، نویسنده و گوینده، سرباز و افسر، کشاورز و بازرگان، در زندگی خود آن را بکار بندند، برای جبران عقب‌ماندگی‌شان کافی است (همان: ۲۲۴-۲۲۳).

نکته مهم دیگری که در تفسیر نمونه به آن مبسوط پرداخته شده، هدف نهایی تهیه سلاح و افزایش قدرت جنگی مسلمانان است. هدف از تجهیز این نیست که مردم جهان و حتی ملت خود را با انواع سلاح‌های مخرب و ویرانگر درو کنند و آبادی‌ها و زمین‌ها را به ویرانی بکشانند و سرزمین‌ها و اموال دیگران را به ناحق تصاحب کنند و اصول بردگی و استعمار را در جهان گسترش دهند، بلکه هدف این است که با این وسائل دشمن خدا

و دشمن خود را بترسانند. زیرا غالب دشمنان گوششان بدهکار حرف حساب و منطق و اصول انسانی نیست و چیزی جز منطق زور نمی‌فهمند. اگر مسلمانان ضعیف باشند، همه گونه تحمیلات به آنها می‌شود، اما هنگامی که کسب قدرت کافی کنند، دشمنان حق و عدالت و دشمنان استقلال و آزادی به وحشت افتاده و سر جای خود می‌نشینند. در ادامه مفسر به تحلیل هدف تجهیز با توجه به وضع موجود ممالک اسلامی پرداخته و موضوع فلسطین و هجمه ناجوانمردانه سربازان اسرائیل را مطرح می‌کند و از این منظر به تحلیل آسیب ایجادشده می‌پردازد که با وجود اینکه افکار عمومی مردم جهان به‌طور کامل این تجاوز را محکوم کرده و حتی دوستان اسرائیل در این موضوع با دیگران هم‌صدا شده‌اند، قطعنامه‌های سازمان ملل، اسرائیل را به تخلیه همه این سرزمین‌ها مأمور کرده، ولی این ملت گوششان بدهکار هیچ یک از این مسائل نیست، چرا که زور دارند و اسلحه و قدرت و آمادگی جنگی کافی و پشتیبان قوی و از سالیان دراز، پیش از این خود را آماده برای چنین تجاوزهایی کرده‌اند و تنها راه‌کار مقابله با آسیب‌های این چنینی را منطق «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» می‌داند (همان: ۲۲۷-۲۲۵).

گویی این آیه در عصر کنونی و برای وضع امروز جامعه اسلامی نازل شده است و می‌گوید آن چنان نیرومند شوید که دشمن به وحشت بیفتد و زمین‌های غصب‌شده را پس بدهد و در سر جای خود بنشیند.

نکته مهم دیگر از دیدگاه مفسر در راستای تبیین هدف از کسب آمادگی و تجهیز، شناخت صحیح دشمن است. اینکه در موضوع جهاد و لزوم آمادگی همگانی، اغراض شخصی مطرح نیست، بلکه هدف حفظ مکتب انسانی اسلام است، آنها که دشمنیشان با مسلمانان شکلی از دشمنی با خدا، یعنی دشمنی با حق و عدالت و ایمان و توحید و برنامه‌های انسانی دارد، باید در این زمینه‌ها هدف حملات یا دفاع باشند. یعنی جهاد و مقابله یک رکن ایدئولوژیک دارد که بسیار در جذب و هدایت نیروها مؤثر است و آن رکن ابعادی دارد که مهمترین دشمن‌شناسی است. درحقیقت تعبیر مبارزه با دشمن خدا یا «جهاد فی سبیل اللّٰه» نشان می‌دهد جهاد و دفاع اسلامی نه به شکل کشورگشایی سلاطین پیشین و نه توسعه‌طلبی استعمارگران و امپریالیست‌های امروز و

نه به صورت غارتگری قبائل عرب جاهلی است، بلکه همه برای خدا و در راه خدا و در مسیر احیای حق و عدالت است (همان).

نکته قابل توجه دیگر در این قسمت از آیه «وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ»، موضوع دشمن شناسی است که واکاوی بیشتری شده و در تفسیر نمونه آمده که مسلمانان نباید روی دشمنان شناخته شده خود تکیه کنند و آمادگی خویش را در سر حد مبارزه آنها محدود سازند، بلکه دشمنان احتمالی و بالقوه را نیز باید در نظر بگیرند و حداکثر نیرو و قدرت لازم را فراهم کنند (همان: ۲۲۸).

اگر به راستی مسلمانان چنین آمادگی و تجهیزاتی را در نظر می‌داشتند، هیچگاه گرفتار حملات غافلگیرانه دشمنان نیرومند نمی‌شدند.

مفسر معتقد است «شیء» در «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ»، مفهوم وسیعی دارد که هرگونه چیزی اعم از جان و مال و قدرت فکری یا نیروی منطق یا هر گونه سرمایه دیگری را در راه تقویت بنیه دفاعی و نظامی مسلمانان در برابر دشمن شامل می‌شود که باید همگان در بذل و انفاق آن بخل نورزند (همان: ۲۲۹).

بنابراین، از بررسی دیدگاه و نظرات آیت‌الله مکارم شیرازی، ضرورت آمادگی نظامی همگانی استنباط می‌شود.

دیدگاه حضرت آیت‌الله حسین نوری همدانی (دامت برکاته) درباره آمادگی نظامی همگانی

دفتر حضرت آیت‌الله نوری همدانی (دامت برکاته) به مجموع ۶ استفتاء یک پاسخ داد که به شرح زیر است:

خدمت سربازی در جمهوری اسلامی ایران براساس مقررات حکومت اسلامی، لازم است و بالاخره تبعیت از قوانین حکومت اسلامی، وظیفه است.

افزون بر پاسخ آیت‌الله نوری همدانی به استفتائات مطرح شده، در کتاب آمادگی رزمی و مزداری در اسلام که مجموعه بیانات آیت‌الله نوری همدانی درباره لزوم آمادگی نظامی همگانی است و توسط محمد محمدی اشتهاردی، گردآوری و تألیف شده است، در دو بخش به موضوع پرداخته است: یکی آمادگی رزمی و بسیج همگانی و دیگری مزداری و مسئله دفاع. در بخش اول بر لزوم آمادگی همگانی تأکید شده و ذیل آیه ۶۰ سوره انفال به تحلیل موضوع پرداخته شده است (محمدی اشتهاردی، ۱۳۷۲: ۷۵).

دیدگاه حضرت آیت‌الله جوادی آملی (دامت برکاته) درباره آمادگی نظامی همگانی

پاسخ دفتر حضرت آیت‌الله جوادی آملی (دامت برکاته) به استفتائات، به شرح زیر است:

۱. التزام به قانون در زمینه خدمت وظیفه عمومی و حفظ و صیانت از مرزهای حکومت اسلامی و آمادگی دفاعی، ضروری است.

۲. تابع همان نظام در دفاع از کشور و ضرورت‌هاست، اما اگر برای دفاع نباشد و موجب تقویت ظلم و نظام حکومت‌های پادشاهی غیراسلامی باشد، جایز نیست و در صورت امکان باید از خدمت به آنها امتناع کرد.

۳. در جمهوری اسلامی باید تابع قوانین بود و بدون عذر شرعی، کسی حق تخلف از قانون را ندارد.

۴. اگر قانون‌گذاران متخصص و افراد ذی‌صلاح در نهادهای نظامی، قانون و شکل خاصی را برای سربازی وضع کنند، لازم‌الاجراست.

۵. تابع قوانین وضع‌شده در زمینه خدمت سربازی در نظام جمهوری اسلامی می‌باشد.

۶. در امور نظامی که بسیار مهم، حساس و دقیق می‌باشند، هر چقدر دقیق‌تر و تخصصی‌تر و به‌روزتر عمل شود، نتیجه مطلوب‌تر خواهد بود و برای همه حتی متخصصین نظام وظیفه، حداقل‌های آموزش رزمی و نظامی در نظر گرفته شود تا در صورت نیاز، آمادگی نظامی در همه افراد باشد.

افزون بر پاسخ جامع حضرت آیت‌الله جوادی آملی، از بررسی آثار تفسیری و جلسات درس ایشان، اینگونه به دست می‌آید که آمادگی نظامی همگانی، یک ضرورت است؛ مادام که دشمنان مشهود و مستور وجود دارند و خیال تعدی به حکومت اسلامی را دارند (جوادی آملی، ۱۳۹۸: ۶۵۰). ایشان می‌فرماید: «جریان آماده بودن مسلمان‌ها، هم از جهت نیروی انسانی، هم از جهت تجهیزات نظامی، یک مرزی دارد، چون هر چیزی یک حدی دارد که افراط و تفریط را منع می‌کند. تقویت ارتش، سپاه، نیروی مردمی، نیروی رزمی و تجهیزات نظامی، حد ترخصش این است که نظام اسلامی از آسیب تهاجم محفوظ بماند. این حد مشخص است که بیگانه هراسناک باشد از تهاجم. هیچ کسی نتواند به مرز مسلمان‌ها تعدی کند، بنابراین سن یا کم و کیف تجهیزات را به آن مرز ارباب محدود کرد. باید آماده بشوید وقتی به مرز خودکفایی نظامی رسیدید که

دیگر بیگانه طمع نمی‌کند، دیگر بیش از آن لازم نیست. پس تجهیزات نظامی یا آموزش نظامی یا اعداد نیروی مردمی باید به مرزی برسد که دشمن حریم بگیرد» (همان). بنابراین، از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی، آمادگی نظامی همگانی یک ضرورت است تا زمانی که دشمنان مشهود و مستور وجود دارند و این آمادگی باید به اندازه‌ای باشد که بازدارندگی لازم را ایجاد کند و مرزهای کشور اسلامی را از حملات مصون بدارد.

بحث و نتیجه‌گیری

از پژوهش کنونی، نتایج زیر به دست می‌آید:

۱. در آثار فقهی درباره لزوم آمادگی همگانی ذیل مبحث «جهاد»، مطالب متعددی بیان شده که بر اهمیت این موضوع دلالت می‌کند.

۲. از بررسی سیر تاریخی آراء فقهای امامیه اینگونه به دست می‌آید که حکم مربوط به ضرورت آمادگی نظامی همگانی در دو دوران مطمح‌نظر قرار گرفته است: یکی دوران حاکمیت اسلامی و دیگری حاکمیت غیراسلامی.

۳. از منظر فقه شیعه دوازده امامی، حکومت اسلامی در زمان غیبت امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، با تشخیص ولی فقیه جامع‌الشرایط، آمادگی نظامی همگانی، قسمتی از قانون بوده و واجب عینی است.

۴. از دیدگاه امام خمینی (ره) و سه تن از مراجع عظام تقلید (آیات عظام مکارم شیرازی، نوری همدانی و جوادی آملی)، آمادگی نظامی همگانی براساس قوانین و مقررات حکومت اسلامی، لازم و واجب است.

پیشنهادها

۱. مهمترین پیشنهاد پژوهش کنونی، ناظر بر انجام پروژه‌هایی با محوریت شناخت روان‌شناسانه و جامعه‌شناسانه ابعاد فردی و اجتماعی آمادگی نظامی همگانی است تا زوایای گوناگون این موضوع مهم برای جوانان تبیین شود.

۲. بررسی جنبه‌های علوم سیاسی و مدیریتی موضوع خدمت وظیفه عمومی با تأکید بر جنبه مدیریت منابع انسانی از دیگر عرصه‌های قابل تحقیق برای پژوهشگران است.

۳. بررسی ابعاد نظامی و ژئوپلیتیکی مرتبط با آمادگی نظامی همگانی و خدمت وظیفه عمومی از دیگر زمینه‌های تحقیق در حوزه یادشده است.

منابع

قرآن کریم

- ابن سیده، علی بن اسماعیل (بی تا). المحکم و المحيط الاعظم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن فارس، احمد (بی تا). معجم مقاییس اللغة. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (بی تا). لسان العرب. بیروت: دارصادر.
- ابوجیب، سعدی (بی تا). القاموس الفقہی لغة و اصطلاحا. دمشق: دارالفکر.
- آصفی، محمد مهدی (۱۴۲۶ق). الاجتهاد و التقليد و سلطات الفقیه و صلاحیاته. قم: مؤسسه دایرة المعارف فقه اسلامی.
- بهبهانی، محمدباقر بن محمد اکمل (۱۴۱۷ق). حاشیة مجمع الفائدة و البرهان. قم: مؤسسه العلامة المجدد الوحید البهبهانی.
- حاج زاده، هادی (۱۳۹۹ش). مرجع امنیت در فقه امامیه و حقوق جمهوری اسلامی ایران. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- جرجانی، سید امیر (۱۴۰۴ق). تفسیر شاهی. تهران: انتشارات نوید.
- جمال الدین، حسن بن زین الدین (۱۳۶۵ش). معالم الدین و ملاذ المجتهدین. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- جمعی از محققان (۱۴۲۸ق). جهاد در آینه قرآن. قم: انتشارات زمزم هدایت.
- جناتی، محمد ابراهیم (۱۳۷۴ش). ادوار فقه و کیفیت بیان آن. تهران: کیهان.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (بی تا). الصحاح. بیروت: دارالعلم للملایین.
- خمینی، سید روح الله (بی تا). تحریر الوسیله. قم: مؤسسه مطبوعات دارالعلم.
- _____ ، _____ (۱۳۷۰ش). صحیفه نور. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (بی تا). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالقلم.
- زبیدی، محمد بن محمد (بی تا). تاج العروس. بیروت: دارالفکر.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۸۶ش). مقدمه الأدب. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.
- سبحانی، جعفر (بی تا). الاعتصام بالکتاب و السنه. قم: بی جا.
- _____ ، _____ (بی تا). سلسله المسائل الفقہیة. قم: بی جا.
- شهابی، محمود (۱۳۷۵ش). ادوار فقه. ج ۱. ج ۵. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- صدر، سید محمد (۱۴۲۰ق). ماوراء الفقه. بیروت: دارالأضواء.

طاهری، اسحاق، خسروپناه، عبدالحسین، و نگارش، حمید(۱۴۰۱ش). فلسفه جهاد و دفاع در اسلام (با رویکرد انتقادی به اندیشه‌های دفاعی غرب). قم: پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق (ع).

طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم(۱۴۰۹ق). العروة الوثقی. چاپ دوم. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.

عبدالناصر، جمال(۱۳۸۶ق). موسوعه الفقه الاسلامی المقارن الشهیره بموسوعه جمال عبدالناصر الفقهیه. قاهره: مجلس الاعلی للشئون الاسلامیه.

طریحی، فخرالدین بن محمد(۱۳۷۵ش). مجمع البحرین. تهران: مرتضوی.

عمید، حسن(۱۳۷۵). فرهنگ عمید. تهران: امیرکبیر.

فائق، مجتبی(۲۰۱۴). آسیب‌شناسی اخلاق سیاسی کارگزاران حکومت از دیدگاه نهج‌البلاغه.

پژوهش‌های نهج‌البلاغه، ۴۳(۱۳)، ۱۶۰-۱۴۳.

فائق، مجتبی، و رحیمی‌پور(۲۰۲۳). ضرورت آمادگی نظامی همگانی بر اساس آیه ۶۰ سوره

انفال؛ با محوریت تفاسیر شیعه. فصلنامه نگرش مدیریت راهبردی، ۱(۳)، ۱۳۵-۱۱۴.

فاضل، مقداد بن عبدالله(۱۴۱۹ق). کنز العرفان فی فقه القرآن. بی‌جا: بی‌نا.

فتح‌الله‌پور، پرویز(۱۳۸۳). روحانیان شیعه در ایران؛ علل نفوذ و اقتدار. فصلنامه شیعه‌شناسی، سال دوم، ش ۶.

فراهیدی، خلیل بن احمد(بی‌تا). کتاب العین. قم: نشر هجرت.

فیروزآبادی، محمد بن یعقوب(بی‌تا). القاموس المحیط. بیروت: دارالکتب العلمیه.

فیومی، احمد بن محمد(بی‌تا). المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی. قم: مؤسسه دارالهجره.

کاشف‌الغطاء، جعفر بن خضر(بی‌تا). کشف‌الغطاء عن مبهمات الشریعه الغراء. اصفهان: انتشارات مهدوی.

گرچی، ابوالقاسم(۱۳۷۷ش). تاریخ فقه و فقهاء. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم اسلامی دانشگاه‌ها (سمت).

لزگی، علینقی، صافحیان، محمد، و مجد جعفری، رسول(۱۳۹۹ش). مؤلفه‌های آمادگی دفاعی

فرماندهی و مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه با تأکید بر سرمایه انسانی. فصلنامه مدیریت

نظامی، دوره ۲۰، ش ۷۹، پیاپی ۳، ۱۴۴-۱۱۵.

محمدی اشتهاردی، محمد(۱۳۷۲ش). آمادگی رزمی و مرزرداری در اسلام. قم: مؤسسه بوستان کتاب.

مدنی، علی خان بن احمد (۱۳۸۴ش). الطراز الاول و الكنز لما علیه من لغة العرب المعول. مشهد: مؤسسه آل البيت لإحياء التراث.
مصطفوی، حسن (۱۴۲۶ق). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. بیروت- قاهره لندن: دارالکتب العلمیه- مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
مطهری، مرتضی (بی تا). آشنایی با علوم اسلامی فقه. قم: صدرا.
مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴ش). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
منتظری، حسینعلی (۱۴۰۹ق). دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه. قم: نشر تفکر.
مه‌دیان، حسین، و ترکاشوند، جلال (۱۳۹۹ش). تبیین نظام‌مند اندیشه دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا (حفظه الله تعالی). فصلنامه مدیریت نظامی، دوره ۲۰، ش ۸۰، پیاپی ۴، ۱-۳۰.

مه‌نا، عبدالله علی (بی تا). لسان اللسان. بیروت: دارالکتب العلمیه.
نباتیان، محمداسماعیل (۱۴۰۱ش). فقه و امنیت: امنیت پژوهی در تراث فقه شیعه. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
نوری، محمداسماعیل (۱۳۷۸ش). آشنایی با فقه. قم: احسن الحدیث.

